

A2C

de Kale (843-877) in Reims zoals blijkt uit de omschriften CARLUS REX FR en REMIS CIVITAS²⁷.

Middelburg - Damplein

De datering van het in het vorige jaarverslag vermelde C 14-monster is gereedgekomen. Zowel de bast als een loogextract van de hele paal zijn gedateerd²⁸. Na ijking levert dit een werkelijke ouderdom op van 960-980 A.D. De conclusie hieruit kan zijn dat reeds aan het eind van de tiende eeuw bouwactiviteit plaatsvond buiten de eigenlijke ronde burcht. Verder onderzoek van de kelder bracht een aantal beerputten aan het licht. In een daarvan werd een aanzienlijke hoeveelheid glas aangetroffen²⁹.

Late Middeleeuwen

Inventarisatie pelgrimsinsignes (afb. 2-4)

In 1987 is een corpus samengesteld van de tot op dat moment uit de Zeeuwse bodem bekende insignes. De resultaten zijn op schrift gesteld in het boek *Heiligen uit de modder*³⁰. De inventarisatie is voortgezet. Over de periode 1 juli 1987 tot 1 maart 1989 konden 192 stuks worden toegevoegd aan de 713 in 1987 bekende exemplaren (zie Tabel 1)³¹. De exemplaren die een aanvulling betekenen op de eerste inventarisatie worden hieronder kort besproken³². In zijn algemeenheid kan worden gesteld dat de rangorde in het aantal insignes van een specifiek pelgrimsoord, zoals gedocumenteerd in afb. 16a en 16b in *Heiligen uit de modder*, niet wezenlijk veranderd is door het nieuw geïnventariseerde materiaal. Wel konden vier nieuwe bedevaartplaatsen aan de lijst worden toegevoegd. Hier volgt een korte bespreking (de nummers verwijzen naar nummers die voorkomen in de afbeeldingen 2 tot en met 4):

27. Dat het om Karel de Kale gaat is duidelijk omdat onder Karel de Grote in Reims geen munten van dit type zijn gemaakt. De hier beschreven munt wordt besproken onder nummer 813 in Morrison/Grünthal, *Carolingian Coinage*. Determinatie KPK Leiden (drs A. Pol).

28. Met respectievelijk het volgende resultaat: Middelburg-Dam I 1075 ± 15 (GrN-15332) en Middelburg-Dam II 1080 ± 15 (GrN-15576). De datering werd uitgevoerd door het Laboratorium voor Isotopenonderzoek van de RU Groningen onder leiding van prof. dr W.G. Mook.

29. Het glas werd welwillend gedetermineerd door prof. dr H.E. Henkes uit Geervliet.

30. Van Heeringen, Koldewey en Gaalman, *Heiligen uit de modder*.

31. Niet alle vindplaatsen zijn verwerkt in fig. 1. De volgende personen en instellingen verleenden hun medewerking: D.J. Antheunisse, West-Souburg; M. v.d. Avoort, Teteringen; H. Bostelaar, Middelburg; P. de Jongh, Meliskerke; R. Hopstaken, Roosendaal; Museum voor Zuid- en Noord-Beveland, Goes; L. Petiet, Middelburg; Provinciaal Depot voor Bodemvondsten, Middelburg; R.J. Voeten, Breda; F. Vogel, Oost-Souburg; J.P. Schoutens, Retranchement; J. Weij, Draaibrug; Zeeuws Museum, Middelburg.

32. Afbeelding 2: 1) Adrianus Geraardsbergen (cat.nr. 1) Middelburg-Pijpstraat; 2) Job Wezemaal (cat.nr. 4) Nieuwlande; 3) Servaas Maastricht (cat.nr. 6) Nieuwlande; 4) Servaas Maastricht (cat.nr. 6) Westkapelle; 5) Maria Aken (cat.nr. 7) Nieuwlande; 6) Maria Aken (cat.nr. 7) Nieuwlande; 7) Thomas Becket (Canterbury (cat.nr. 9) Nieuwlande; 8) Maria Den Bosch (cat.nr. 11) Middelburg-Korte Geere; 9) Maria Den Bosch (cat.nr. 11) Zierikzee. Afbeelding 3: 10) Maria Den Bosch (cat.nr. 11) Nieuwlande; 11) Petrus/Paulus/Vera Ikon Rome (cat.nr. 13) Nieuwlande; 12) Maria Tombelaine (cat.nr. 16) Nieuwlande; 13) Drie Koningen Keulen (cat.nr. 18) Aardenburg-Voorstraat; 14) Maria Aardenburg (cat.nr. 27) Nieuwlande; 15) Maria Walsingham (cat.nr. 31) Middelburg-Korte Geere; 16) Maria (cat.nr. 45) Vlissingen - Spuistraat; 17) Antonius Abt (cat.nr. 50) Nieuwlande; 18) Antonius Abt (cat.nr. 50) Nieuwlande. Afbeelding 4:

S REX FR en

r is gereedge-
dateerd²⁸. Na
De conclusie
iviteit plaats-
kelder bracht
zienlijke hoe-

de Zeeuwse
t boek *Heili-*
le 1 juli 1987
in 1987 be-
ng betekenen
jn algemeen-
een specifiek
uit de mod-
ateriaal. Wel
d. Hier volgt
komen in de

in Reims geen
onder nummer
A. Pol).
3rN-15332) en
het Laborato-
G. Mook.
ervliet.

stellingen ver-
Teteringen; H.
Museum voor
r Bodemvond-
etranchement;

; 2) Job Weze-
ervaas Maast-
ken (cat.nr. 7)
a Den Bosch
Afbeelding 3;
ne (cat.nr. 13)
Zeulen (cat.nr.
faria Walsing-
puistraat; 17)
Afbeelding 4:

1. Adrianus/Geraardsbergen. Zeldzaam type met twee afhangende sjerpen en relatief groot hoofd. Helaas ontbreken de voeten van de heilige zodat geen zekerheid bestaat over het al of niet aanwezig zijn van de leeuw en de naamvermelding bij deze variant. Achterzijde gedeeltelijk hol met verstevigingsribben.

2. Job/Wezemaal. Zeldzaam voorkomend type met bel en opengewerkt dak. In plaats dat de tekst GOD GAF GOD NAM is geslingerd achter het hoofd van de heilige man Job, is de tekst hier in een symetrische boog boven zijn hoofd geplaatst. De achterzijde is vlak, de bevestigingslipjes zijn niet naar achteren gebogen.

3/4. Sint Servatius/Maastricht. Twee fragmenten van een bekend type dat wegens ruimtegebrek in 1987 niet kon worden afgebeeld. Kenmerkend voor dit type is de lans die gekruist over de borst de draak doorsteekt. De achterzijde is vlak met verstevigingsribben achter de benen en de lans.

5/6. Onze Lieve Vrouw/Aken. Het is opmerkelijk hoeveel varianten er onder de zgn. spiegelinsignes uit Aken voorkomen. Objectnr. 5 toont een hol raampje waar ongetwijfeld een spiegelkje in bevestigd is geweest. Nr. 6 toont een variant van de bekendere spiegeltekens die zijn opgebouwd uit drie in grootte variërende cirkels. Bij dit exemplaar is de bovenste cirkel vervangen door een vierkant waarin de tunica van Maria wordt getoond. In dit geval is de onderste grote cirkel gevuld met fragiel gietwerk. Het insigne is vlak met talrijke verstevigingsribben.

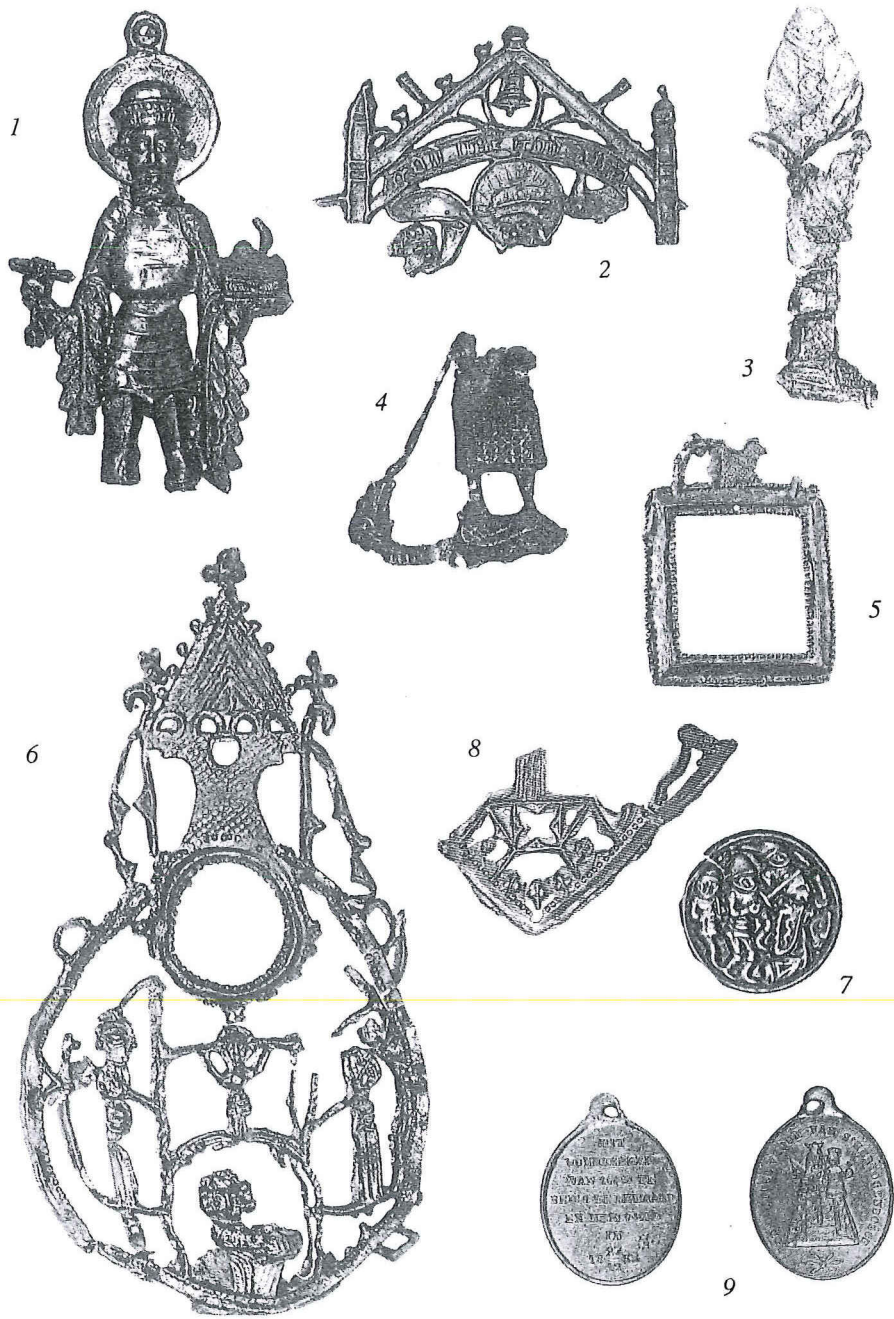
7. Thomas Becket/Canterbury. Naar alle waarschijnlijkheid is op het latoenkopen plaatje het ogenblik afgebeeld waarop de bisschop tijdens het opdragen van de mis, het bovenste gedeelte van zijn schedel wordt afgeslagen.

8. Onze Lieve Vrouw en Johannes de Evangelist, 's Hertogenbosch. Is een bepaald type insigne eenmaal gedocumenteerd en de bedevaartplaats bekend, dan is ook de toewijzing van fragmenten vaak geen enkel probleem meer. Hier een onderstuk van de zeldzame schildvormige variant van een insigne uit Den Bosch. Achterzijde met geprononceerde verstevigingsribben.

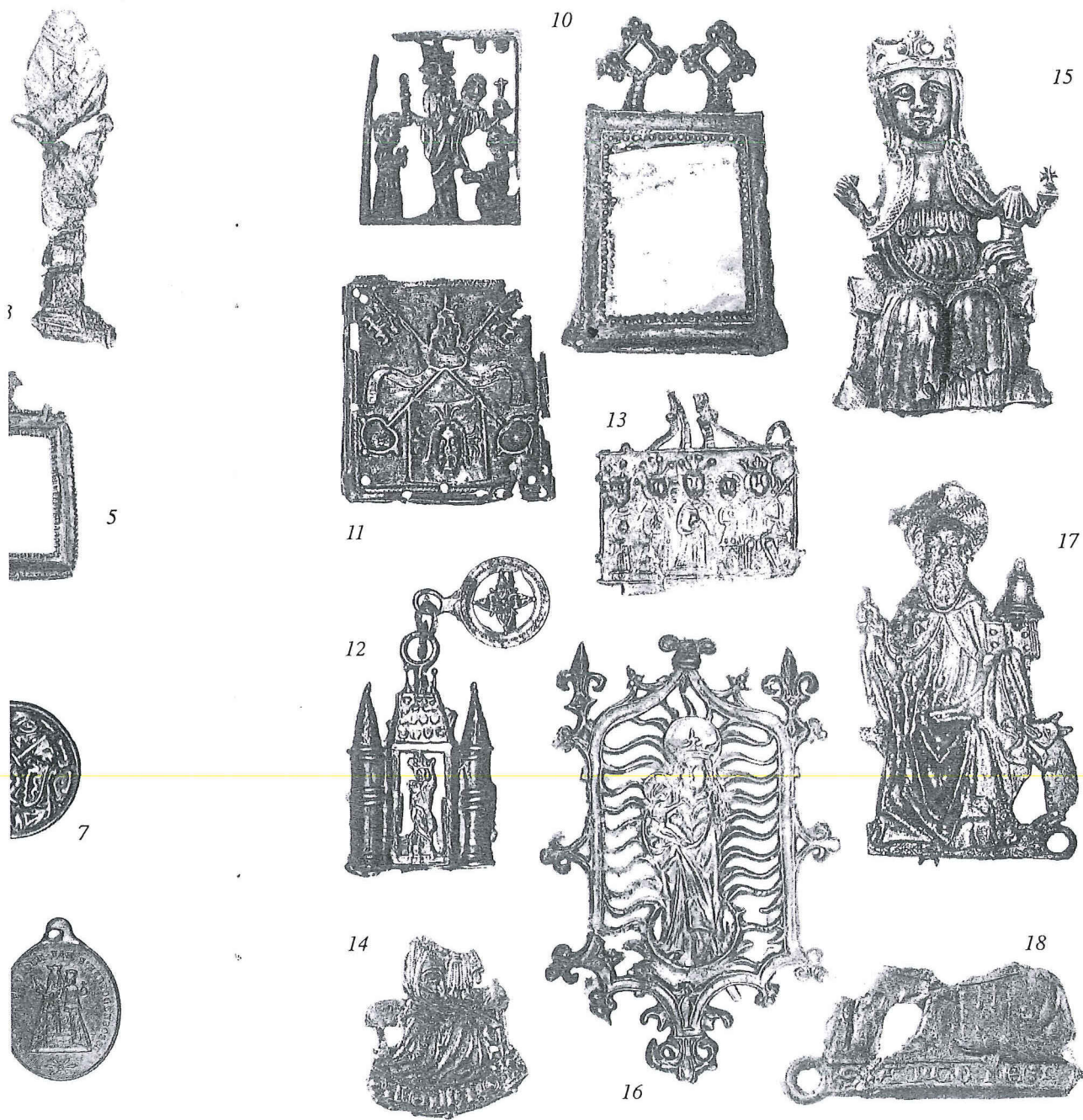
9. Idem. Zeldzaam onder de bodemvondsten zijn devotiemedailles van na de Middeleeuwen. Hier een herinneringsmedaille met aan de ene kant de tekst om het Mariabeeld 'onze lieve vrouw van 's Hertogenbosch' en aan de andere zijde 'dit wonderbeeld van 1629 te Brussel bewaard en hersteld in 27/12 1853'.

10. Idem. Wat onder 8 wordt gezegd over de toewijzing aan een specifiek bedevaartsoord geldt wel in het bijzonder voor dit exemplaar. In het rechthoekige, uit het raampje gelichte gietwerk herkennen we de centrale voorstelling van de Bossche insignes: in het midden het Mariabeeld dat wordt geflankeerd door een geknielde pelgrim en Johannes de Evangelist met de gifbeker. Hiermee is tevens aangetoond dat deze lijstjes zeker niet exclusief waren voor Aken maar op meerdere plaatsen als souvenir verkocht werden.

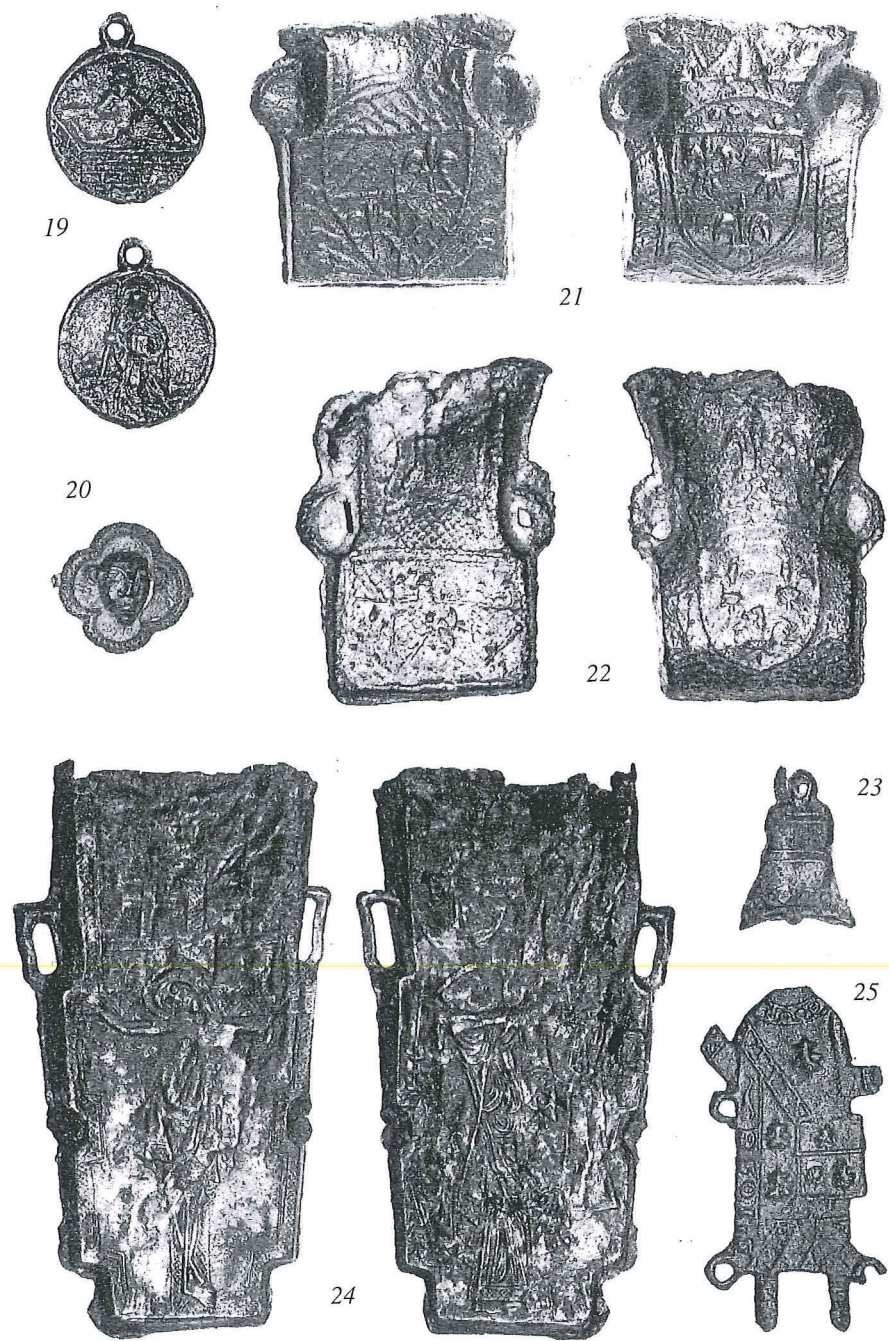
19) Verrijzenis (cat.nr. 48) Oud-Rilland; 20) Johannes de Doper?/Amiens? (cat.nr. 55) Middelburg - Korte Geere; 21) Ampul (cat.nr. 61) Nieuwlande; 22) Ampul (cat.nr. 61) Aardenburg - Voorstraat; 23) Luidklokje (cat.nr. 62) Nieuwlande; 24) Heilig Kruis Bromholm (geen cat.nr.) Middelburg - Korte Geere; 25) Saint Josse (geen cat.nr.) Nieuwlande. De insignes bevinden zich in de collecties van de volgende personen en instellingen: M. v.d. Avoort, Teteringen (nrs. 10, 14, 17, 23); H. Bostelaar, Middelburg (nr. 1); H. Hendrikse, Breskens (nrs. 6,21); R. Hopstaken, Roosendaal (nrs. 7, 11, 12, 25); P. de Jongh, Meliskerke (nrs. 4, 19); L. Petiet, Middelburg (nrs. 8, 9, 16, 20, 24); R.J. Voeten, Breda (nrs. 2, 3); J. Weij, Draaibrug (nrs. 13, 22) en Zeeuws Museum, Middelburg (nrs. 5, 15, 18).

Afb. 2. Pelgrimsinsignes Zeeland. Ware grootte. Beschrijving zie tekst.

Afb. 3. Pelgrimsinsignes Zeeland. Ware grootte. Beschrijving zie tekst.

Afb. 4. Pelgrimsinsignes Zeeland. Ware grootte. Beschrijving zie tekst.

11. bel
du:
na:
vo:
paj
ve:
12. is
oo:
dir
13. Ke
nie
de
tek
gir
zic
ste
14. bel
ker
bel
gel
rer
15. dat
bei
16. zo:
Ma
len
17. do
mo
var
ma
ter
de
var
19. kor
20. ha

33.
34.
vaa

11. Veronica met de zweetdoek, Petrus en Paulus/Rome. Dit plaatje is bijzonder belangwekkend, omdat hiermee wordt aangetoond dat ook in Rome deze flinterdunne uit koperblik gestante tekens werden vervaardigd. Opmerkelijk is dat naast de tiara en de sleutels van Petrus, de 'Veronike' wordt afgebeeld in de vorm zoals pelgrims die in de 14e en 15e eeuw droegen, namelijk als vierkant papiertje of stukje perkament met opdruk. Het plaatje heeft, gezien de talrijke bevestigingsgaatjes, voor de eigenaar lange tijd veel betekend.

12. Notre-Dame/Tombelaine. Dit insigne, hoewel op zich zelf niet uitzonderlijk, is hier afgebeeld om de draagwijze te laten zien: het teken hing met een extra oogje aan een ronde hanger die op zijn beurt met een horizontale speld op de kleding was bevestigd.

13. Drie Koningen/Keulen. Een relatief vroeg te dateren exemplaar van een Keuls insigne kwam dit jaar tevoorschijn in Aardenburg (zie elders in deze kroniek). Afgebeeld zijn, min of meer in een rechthoek geperst, Maria met kind en de Drie Koningen met in hun handen, duidelijk zichtbaar, hun goede gaven. Het teken had oorspronkelijk aan de zijkant vier en aan de bovenkant twee bevestigingsoogjes. Aan de bovenzijde zijn nog de restanten van een torenopbouw zichtbaar. De achterzijde is vlak met bij de ogen en de torenopbouw kleine verstevigingsribben. Een vergelijkbaar insigne is in 1986 te Brugge gevonden³³.

14. Onze Lieve Vrouw/Aardenburg. Het betreft hier een fragment van het derde bekende exemplaar uit Nederlandse bodem. Het insigne is van het iets afwijkende type dat tot nu toe alleen van het enige Belgische exemplaar uit Damme bekend was. Een van de kenmerken is dat de naam van de bedevaartplaats is opgebouwd uit vijf letters te weten ar-den, en een pictogram in de vorm van een torentje (= burcht). Vlakke achterkant.

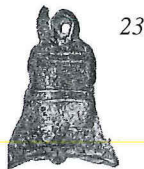
15. Maria met kind, Walsingham. Gaaf bewaard exemplaar van een type insigne dat vooralsnog aan Walsingham wordt toegeschreven. Oorspronkelijk zijn aan beide zijden twee bevestigingsoogjes aanwezig geweest. Achterzijde hol.

16. Maria met kind. De bedevaartplaats is helaas niet te achterhalen. De datering zoals die valt af te leiden uit de vondstomstandigheden, luidt laat zestiende eeuw. Maria is staande afgebeeld op een maansikkel omgeven door een krans van stralen. Vlakke achterkant, oorspronkelijk acht bevestigingslipjes.

17/18. Antonius Abt. Nr. 17 toont een exemplaar van vermoedelijk dezelfde, doch onbekende bedevaartplaats als insigne dat is afgebeeld in *Heiligen uit de modder*. Het varkentje - dit keer duidelijk aanwezig - zou hem, als vermomming van de duivel, hebben bekoord. Anthonius wist het varken echter onderdanig te maken en het is sindsdien steeds in zijn nabijheid gebleven. Enigszins holle achterkant, vermoedelijk oorspronkelijk zes oogjes. Het fragment met nr. 18 draagt de naam van de heilige: S:ANTONE:, helaas zonder verwijzing naar de plaats van bedevaart. Vlakke achterzijde.

19. Christoffel/Verrijzenis van Christus. Ronde medaille van onbekende herkomst.

20. Johannes de Doper/ Amiens? Mogelijk betreft het hier een insigne van Johannes de Doper uit Amiens³⁴.

33. Vandenberghe, 'Metalen voorwerpen', 184 afb. 167.

34. Vergelijk *Tentoonstellingscatalogus Santiago de Compostela 1000 jaar Europese Bedevaart*, Gent, 1985, 310-311; De Meulemeester, 'De Singelberg', 40.

21/22. Twee ampullen van onbekende herkomst. Aan beide zijden wapenschilden met variaties op het wapen van Bourgondië. Ampullen van dit type zijn het talrijkst vertegenwoordigd onder de Zeeuwse bodemvondsten.

23. Luidklokje in de vorm van een speldje.

24. Ampul/Bromholm. Dit is het derde uit Europa bekende exemplaar van een qua grootte en vorm opmerkelijk type ampul. Het is afkomstig uit Bromholm, Norfolk, Engeland. In het klooster aldaar werd een in 1220 uit Constantinopel ontvreemde relik bewaard, die volgens overlevering de vorm van een patriarchaal kruis had³⁵. Dit kruis vinden we gestileerd terug in de vorm van de ampul. Aan de ene zijde is Christus aan het kruis afgebeeld, waarboven een drietal patriarchaal kruisen. Aan de andere kant twee engelen die een groot patriarchaal kruis verheffen. Linksmidden is nog een zwaard zichtbaar en linksboven een ex voto (?) in de vorm van een scheepje (?). Deze zijde wijkt daarmee enigszins af van de twee in Engeland gevonden exemplaren. Volgens Spencer dateert dit type ampullen uit het midden van de 13e eeuw³⁶.

25. Saint-Josse-sur-mer/Montreuil. Hoewel reeds een klein rechthoekig insigne mogelijk met Sint Jodocus in verband kon worden gebracht (zie *Heiligen uit de modder*, 137 nr. 60.1), komt op het fragment van het hier besproken insigne de tekst S.IOSE voor. De heilige draagt een pelgrimstas om de schouder die bezet is met drie Jacobsschelpen. Op zijn mantel nogmaals drie schelpen. Zijn zware schoeisel is verloren gegaan. Bij een exemplaar uit Mechelen staat de tekst op een balk onder de voeten³⁷. Vlakke achterkant benen met verstevigingsribben.

Tabel 1 Inventarisatie pelgrimsinsignes Zeeland (periode 1 juli 1987- 1 maart 1989). De nummering is dezelfde als in afb. 16 in Heiligen uit de modder. Ni=Nieuwlande; To=Tolseinde; Mi=Middelburg; Ri=(Oud-) Rilland; Lo=Looperskapelle; We=Westkapelle; Zi=Zierikzee; Aa=Aardenburg; Vi=Vlissingen; Th=Tholen en Si=Sinoutskerke.

Heilige/bedevaartplaats	Vindplaatsen									
	Ni	To	Mi	Ri	Lo	We	Zi	Aa	Si	Tot.
1 Adrianus/Geraardsbergen	33		9	4						46
2 Cornelius/Ninove	12				1					13
3 Drie Hosties/Wilsnack	4									4
4 Job/Wezemaal	3	1								4
6 Servaas/Maastricht	1					1				2
7 Maria/Aken	5									5
8 Hubertus/St. Hubert	1									1
9 Thomas/Canterbury	5		1							6
10 Quirinus/Neuss				1						1
11 Maria/Den Bosch	1		1				1			3

35. Spencer, *Pilgrim Souvenirs*, 307-309; Mitchener, *Medieval Pilgrims*, 37 cat.nr. 35, 105. Zie ook Van Heeringen, Koldewij en Gaalman, *Heiligen uit de modder*, 127, nr. 48.1.

36. Deze datering is niet in tegenspraak met de vondstomstandigheden: De ampul werd zonder begeleidende andere vondsten aangetroffen op het diepste bewoningsniveau (op veen) aan de Korte Geere in Middelburg.

37. Vandenbergh, 'Pelgrimstekens', 89, nr. 6. Zie ook Viaene, 'Vlaamse Pelgrimstochten', 256.

12 Leon
13 Petrus
15 Maria
16 Maria
17 Maria
18 Drie I
20 Mich
22 Ontcc
24 Maria
27 Maria
31 Maria
35 Hostie
39 Nicol
43 Maria
48 Verrij
Saint-
Heilig
Anna,

Totaal:--

45-46 M
47 Calva
50 Antor
52 Catha
55 Johan
56 Joris-
57 Leon
61 Ampt
62 Luidk

Totaal:--

Kam -
Kop n
Kruist
Overig

Totaal ge

A a r d e
In een or
Oude Sta
een pelg
de Drie
Het Keul

mpenschil-
e zijn het

r van een
romholm,
tantinopel
n patriar-
de ampul.
rietal pa-
triarchaal
n een ex-
igszins af
rt dit type

ig insigne
gen uit de
insigne de
ie bezet is
ijn zware
e tekst op
ribben.

art 1989).
ieuwlande;
We=West-
ii=Sinouts-

a Si Tot.
-----46
-----13
----- 4
----- 4
----- 2
----- 5
----- 1
----- 6
----- 1
----- 3

t.nr. 35, 105.
3.1.
ul werd zon-
op veen) aan
rimstochten',

12 Leonardus/Dudzele	1									1
13 Petrus/Paulus/Vera Ikon	5									5
15 Maria/Amersfoort	1	1								2
16 Maria/Tombelaine	1									1
17 Maria/Aarschot	1									1
18 Drie Koningen/Keulen							1			1
20 Michaël/Mont St. Michel	6	1								7
22 Ontcommer/Steenbergen	1									1
24 Maria/Boulogne-sur-Mer		1								1
27 Maria/Aardenburg	2									2
31 Maria/Walsingham		4								4
35 Hosties/Blomberg	1									1
39 Nicolaas/St.Nicolas de Port								1		1
43 Maria/Mechelen	2									2
48 Verrijzenis			1							1
Saint-Josse-sur-Mer	1									1
Heilig Kruis/Bromholm			1							1
Anna/Dürren	1									1

Totaal:-----88 -- 1--20 - 5-- 1-- 1 - 1 - 1 - 1 -119

	Ni	To	Mi	Vi	Aa	Th	Ri	Tot.
45-46 Maria	6		1	1				8
47 Calvari	3							3
50 Antonius	2							2
52 Catharina	3							3
55 Johannes de Doper	2		1					3
56 Joris	2						1	3
57 Leonardus	2							2
61 Ampullen	6		1		1	1		9
62 Luidklokjes	5							5

Totaal:-----31 ----- 3 - 1-- 1-- 1 - 1 -----38

Kam	2							2
Kop met tekst	9		2					11
Kruisboog	4							4
Overig	15		3					18

Totaal generaal: -----192

Aardenburg - Voorstraat (afb. 3.13 en afb. 4.22)

In een ondiepe bouwput voor een huis aan de Voorstraat in het bestemmingsplan Oude Stad werden door J. Weij uit Draaibrug in september een pelgrimsteken en een pelgrimsampul gevonden. Het betreft een rechthoekig gesloten insigne van de Drie Koningen uit Keulen en een ampul versierd met heraldische motieven. Het Keulse insigne dateert mogelijk uit de 14e eeuw (zie boven).